

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
DE KUNST VAN HET BOUWEN

N°003 - 004
SEPTEMBER 2012

SPECIAAL NUMMER
OPEN MONUMENTENDAGEN
BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

DE KONINKLIJKE SINT-MARIAKERK IN SCHAARBEEK

EEN ONTWERP VAN
HENRI DÉSIÉRE LOUIS VAN
OVERSTRAETEN

.....
VÉRONIQUE SAMUEL-GOHIN

Dr. in de architectuur- en stedenbouwkundige
geschiedenis - wetenschappelijk
medewerker Université libre de Bruxelles
.....

Schmitt-GlobalView   MRBC.

Vlak na de oprichting van België was het voor architecten en opdrachtgevers een uitdaging om de hoofdstad van de jonge staat de zichtbare tekenen te geven van haar nieuwe functie. In hun zoektocht naar een architecturale typologie werden ze geconfronteerd met de grote maatschappelijke veranderingen van de 19de eeuw. Wat dit betreft, luidde de Koninklijke Sint-Mariakerk, die door haar opdrachtgevers van in het begin als ‘nationaal monument’ was bedoeld, in meer dan één opzicht deze nieuwe periode in. Als structurerend element van het Brusselse landschap bezit het gebouw inderdaad een aantal typische kenmerken, die later verder zouden worden uitgewerkt om tot een grote stedelijke compositie te komen waarin ook gebouwen pasten als het justitiepaleis, dat uittorent boven de Marollen, de basiliek van het Heilig Hart op het plateau van Koekelberg of de meer bescheiden Sint-Augustinuskerk op hoogte Honderd.

.....
**SYMBOLIEK VAN HET
STEDELIJKE LANDSCHAP**
.....

De Koninklijke Sint-Mariakerk was van in het begin niet alleen bedoeld als gebouw voor de eredienst, dat de talrijke gelovigen van de in 1840 pas opgerichte parochie op het grondgebied van Schaarbeek en Sint-Joost-ten-Node moest ontvangen, maar ook als landschapsarchitectuur in nauwe relatie met haar omgeving. De kerk werd opgetrokken op het Koninginneplein, dat door sommigen als “de mooiste locatie van België, de meest majestueuze van de hoofdstad”¹ werd beschouwd. Gelegen op de top van de nieuwe Koningstraat, een nieuwe stedelijke as die vertrekt op het Koningsplein en langs het park loopt, paste de Sint-Mariakerk in een groot stedenbouwkundig project waarvan ze de bekroning vormde. Haar positie was zo markant en dominant dat Brussel “[toen] slechts één mooie straat bezat”², te weten de Koningstraat, waarvan de verlenging uitliep op de helling van de Zavelberg, een zanderige heuvel die de valleien van de Zenne en die van de Maalbeek van elkaar scheidde. Ze was ook symbolisch gelegen op de plaats waar twee werelden samenkwamen, want ze markeerde een vertakking. Eén van de takken leidde via de weg naar Laken, de latere Paleizenstraat, naar het noordelijk gelegen paleis van de nieuwe koning, terwijl de andere tak naar het oosten via de Sint-Servaasstraat uitgaf op de oude Haachtsesteenweg, die dwars door het centrum van het oude dorp Schaarbeek liep.

EXPRESSIEVE EN INDRUKWEKKENDE KRACHT VAN HET KOEPELDAK

Deze uitzonderlijke locatie vroeg om een uitzonderlijk gebouw. Het ronde grondplan van de Sint-Mariakerk werd rechtstreeks ingegeven door de topografische specificiteit van deze plaats, die als stedelijk knooppunt meerdere gezichtspunten verenigde en waarvan het terrein een achthoekige vorm had. Het ontwerp van architect Van Overstraeten "heeft aan alle kanten regelmatige, fraaie en rijke gevels, terwijl de andere ontwerpen alles op de toren inzetten en aan de zijken het oog slechts naakte constructies te bieden hebben, zonder waardigheid of verhevenheid".³ Het ontwerp was totaal nieuw voor Brussel, waar de voorgevel van de meerderheid van de kerken bestond uit een klokkentoren en het voorportaal. De koepel van het bovenlicht van Sint-Jacob-op-de-Koudenberg, die door haar ligging aan de andere kant van de Koningsstraat de directe tegenhanger lijkt te vormen van de Koninklijke Sint-Mariakerk in Schaarbeek, is in feite van een heel andere aard. Door zijn buitenmaatse volume sloot de Koninklijke Sint-Mariakerk niet aan bij de naburige huizen, waarvan de dichtstbijzijnde trouwsen zouden worden gesloopt om het ostentatieve isolement van het monument te benadrukken. Er werd bewust gestreefd naar een schaalbreuk en een coup de théâtre, van een koepeldak dat "een zo groot mogelijk volume heeft" en "waarvan de enorme massa die doorsneden wordt door acht uitspringende torentjes, elk van 4,5 m" contrasteert met de huizen van de Koningsstraat, die "nauwelijks tot de hoogte van het portaal komen". "Deze kolos", die opduikt boven de huizen en waarvan "de gevel van 65 meter, vanaf daar tot aan de top, het hele silhouet van de horizon zal doorsnijden en het oog zal toelaten om het geheel te omvatten", heeft tot doel "de grootsheid en majesteit van de stad tot het uiterste te tonen".⁴ Dit symboolgebouw moest dus de waarden van deze nieuwe hoofdstad, het geloof in de vooruitgang en de wil om te vernieuwen tot uiting brengen door het creëren van een kunstvorm die beantwoordde aan de verwachtingen van een industriële maatschappij.

STILISTISCHE AVANT-GARDE EN TECHNISCH HOOGSTANDJE

De critici van het ontwerp van de Koninklijke Sint-Mariakerk richtten zich op twee fronten. Enerzijds hekelden ze de keuze voor de Byzantijnse stijl, want "aan de poorten van een hoofdstad een groot Byzantijns monument willen oprichten, een koepel van het laat-Romeinse Rijk, (was) in zekere zin beweren dat de bouwkunst van de 5de tot de 19de eeuw geen enkele vooruitgang (had) gemaakt". Anderzijds wezen ze op de technische onvolkomenheden van het gebouw, omdat "er krachtige middelen nodig zijn om een zo gigantisch monument de nodige stevigheid te geven".⁵ Voor architect Henri Désiré Louis Van Overstraeten

waren de stilistische en technische middelen onlosmakelijk met elkaar verbonden. Als bouwer "onderzoekt" hij "wat architectuur moet zijn en kan zijn (conform) aan de doelstellingen die ze moet bereiken en de materialen waarover ze kan beschikken", een reflectie "die hem brengt tot de voorkeur voor de Byzantijnse architectuur" en tot de verwerping van "die zogenaamde renaissance (die) minder een reële imitatie was van de antieke bouwprincipes dan een oppervlakkige namaak".⁶ Het idee wordt verder uiteengezet in zijn werk *Architectonographie des temples chrétiens*, dat in 1850 postuum werd gepubliceerd en waarin hij zijn best doet om de superioriteit uiteen te zetten van de Byzantijnse bouwtechniek, die "het voordeel" biedt "dat ze dezelfde omhullende eigenschappen bezit als de Latijnse vormen, maar met minder materiaal en minder kosten".⁷

Uit de argumenten die Van Overstraeten gebruikt, blijkt dat hij al als een ingenieur denkt, en dat geldt ook voor zijn gebruik van ijzer in de koepel. Dit laatste werd aanvankelijk niet begrepen door de tegenexperts van het project, die duidelijk nog niet vertrouwd waren met het gebruik van dit materiaal in de bouw en die bang waren dat "het koepeldak niet aan zijn eigen gewicht zou weerstaan". In zijn antwoord verwondert Van Overstraeten er zich op zijn beurt over dat "men niet heeft gezien (...) dat het koepeldak in zijn geheel geen broze structuur is, maar een solide geraamte van gelamineerd ijzer, op de muur verankerd en vastgeklonken door middel van een sterke gietijzer muurplaat; dat de acht grote en zestien kleine graatribben die de klokkentoren schoren onderling verbonden zijn door stevige ijzeren dwarsbalken; dat deze graatribben verankerd zijn in de dikke gemetselde steunberen die zo als steunpunt dienen voor de klokkentoren en hem verbinden met het hele systeem van de muren van de achthoek en de zijbeuken; dat deze broze structuur, zoals de auteur van het rapport de klokkentoren noemt, die niet in staat zou zijn om weerstand te bieden aan de eerst de beste rukwind, zelf ook een ijzeren geraamte heeft".⁸ Het ontwerp van een dubbele metalen wapening met gemetselde ingebedde aarden tussenstukken, zoals Van Overstraeten die had voorzien voor de koepel, werd echter nooit uitgevoerd. Maar los van het eigenlijke constructieve ontwerp, dat werd tegengewerkt door financiële problemen en de nog niet volledige beheersing van het nieuwe materiaal, zou de uiteindelijke goedkeuring van de bouw van de Sint-Mariakerk een duurzaam huwelijk inluiden tussen architectuur en techniek.

Architect Henri Désiré Louis Van Overstraeten werd in 1844, toen hij 26 was, laureaat van de wedstrijd voor de Koninklijke Sint-Mariakerk. In 1849 overleed hij aan cholera. Hij beleefde dus de voltooiing van de kerk niet. De uitvoering van het koepeldak, dat in 1885 uiteindelijk werd ingewijd, werd geleid door Gustave Hansotte, architect van de provincie Brabant.⁹ Het gebouw werd beschermd bij Koninklijk Besluit van 9 november 1976.

Véronique Samuel-Gohin bereidt een monografie voor over dit gebouw.

NOTEN

1. Brief aan het Ministerie van Justitie van de Kerkfabriek van de Koninklijke Sint-Mariakerk, 28.08.1844 (parochiearchief).
2. Brief aan het Ministerie van Justitie van de Kerkfabriek van de Koninklijke Sint-Mariakerk, 28.08.1844 (parochiearchief).
3. Verslag van de kerkfabrieksraad, 5 april 1845 (parochiearchief).
4. Verslag van de kerkfabrieksraad, 5 april 1845 (parochiearchief).
5. Verslag van de kerkfabrieksraad, 5 april 1845 (parochiearchief).
6. Verslag van de kerkfabrieksraad, 5 april 1845 (parochiearchief).
7. VAN OVERSTRAETEN, H.D.L., *Architectonographie des temples chrétiens*, Mechele, 1850, p. 245.
8. Verslag van de kerkfabrieksraad, 5 april 1845 (parochiearchief).
9. Naar VAN LOO, A. (red.), *Repertorium van de architectuur in België, van 1830 tot heden*, Mercatorfonds, Antwerpen, 2003, p. 338 en 581-582.

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Cecilia Paredes en Brigitte Vander Bruggen, met de medewerking van Anne-Sophie Walazyc voor het kabinet van de minister-president belast met Monumenten en Landschappen

COÖRDINATIE PRODUCTIE

Koen de Visscher

REDACTIE

Dossier: Patrick Burniat, Bernard Espion, Odile De Bruyn, Rika Devos, Benoît Fondu, Pierre Halleux, Leen Lauriks, Géry Leloutre, Piet Lombaerde, Michel Provost, Véronique Samuel-Gohin, Joris Snaet, Elisabeth Van Besien, Ine Wouters

Plus: David Attas, Paula Dumont, Michel Provost, Brigitte Vander Bruggen

VERTALING

Hilde Pauwels, Eric Tack, Gitracom

NALEZING

Mia Verstraete, Harry Lelièvre en de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Philippe Piéreuse, Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, CCN - Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

HERKOMST VAN DE FOTO'S

De meeste iconografische documenten werden ter beschikking gesteld door de auteurs en zijn afkomstig van verschillende verzamelingen (referentie vermeld bij elke illustratie).

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

FOTO OMSLAG

Paleis 5, Brussels Expo
(Chr. Bastin & J. Evrard © MBHG)

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne
ARB - Académie royale de Belgique
ASB - Archief van de Stad Brussel
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KIK - Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
KMGK - Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Documentatiecentrum van het Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting
MSB - Museum van de Stad Brussel
SPW - Service public de Wallonie
ULB - Université libre de Bruxelles

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2012/6860/013

Cette revue paraît également en Français sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.